

In de rubriek
'Woordsprong'
maandelijks aandacht voor de
oorsprong van
allerlei woorden.

Gekke henkie, malle pietje

“Courtois is een houten klaas, die gozer moet in de Efteling gaan staan.”

Zo omschreef René van der Gijp in het tv-praatprogramma *Voetbal International* de Belgische doelman Thibaut Courtois. Waar komt die weinig vleierende typering *houten klaas* vandaan? *Houten klaas* verwijst sinds de zeventiende eeuw naar een onhandige minnaar of – meer in het algemeen – een stijve kerel. In de negentiende eeuw offerde de volkskundige Jan ter Gouw dat de uitdrukking teruggaat op het blijspel *Jan Claaszoon of de gewaande dienstmaagd* van Thomas Asselijn uit 1683. Ter Gouw herinnerde zich ooit een oude kinderprent te hebben gezien met het onderschrift: “Jan Klaassens zit hier droog en stijf, En lacht om Saartje Jans zijn wijf.” Maar daar ligt niet de oorsprong, want *houten klaas* komt al voor in een woordenboek uit 1675.

Onze taal kent veel meer van zulke eigennamen ter typering van algemeen-menselijke eigenschappen. Een *lange lijs* is een lang, sloom persoon. *Lijs* is een verkorting van *Elisabeth*, al is er geen lange, slome vrouw bekend die zo heette en aan de basis heeft gestaan van de uitdrukking. Er zijn veel meer gevallen waarbij de naamgever onbekend is, bijvoorbeeld *gekke henkie* (waarvan we alleen weten dat de uitdrukking in 1928 voor het eerst in druk verscheen), en het oudere *piet snot* (sinds de zeventiende eeuw), *een hele piet* en *een hoge piet*. De bijnaam *malle piet* was al populair in

de achttiende eeuw in uitdrukkingen als *zo blij als malle piet* en *kijken als malle piet*, lang vóór 1968, toen acteur Piet Ekel in de tv-serie *Swiebertje* de rol van Swiebertjes beste vriend Malle Pietje op zich nam.

Ijzerenheinig

De meestgebruikte voornaam voor typering is van oudsher Jan. Ook bij *jan hagel*, *jan moedaal*, *jan met de pet*, *jan rap* en *jan lul* is geen spoor te vinden van concrete historische personen van wie de naam aan de uitdrukking is verbonden.

Hetzelfde geldt voor *ijzeren hein*. “Dries van Agt bleef ijzerenheinig het verhaaltje opdreunen, dat hij kinderlijk van tevoren had ingestudeerd en waarvan hij geen millimeter afweek”, schreef het *Nieuwsblad van het Noorden* in 1979 over het onverstoorbare optreden van de toenmalige minister-president tijdens een debat. De persoonstypering *ijzeren hein*, waarin *hein* een verkorting is van Hendrik, is sinds de negentiende eeuw in het Nederlands in omloop en lijkt zijn oorsprong in het leger te hebben; in 1884 wordt een nieuw aangestelde majoor geprezen omdat hij “bekend staat als een ijzeren hein (populair uitgedrukt) en de discipline uitmuntend weet te handhaven”.

(Holle)bolle gijs

In dezelfde Efteling waar volgens Van der Gijp Courtois thuishoort, staat sinds 1959 de bekende ‘Holle Bolle Gijs’: een afvalbak die voortdurend vraagt om “papier – hier”. In 1792 is in een kinderliedje al sprake van “de Hollebollewagen, daar [waar] de blinde Gijs op zat”. Als varianten waren vroeger “de schrokkerige Gijs” en “de hongrige Gijs” in omloop. Algemeen bekend raakte het lied bijna een eeuw later, door de *Nederlandsche baker- en kinderrijmen* van Johannes van Vloten (1871). Bij Van Vloten was het bijvoeglijk naamwoord *bolle* ook op Gijs overge-

sprongen. Van “bolle Gijs” naar het tegenwoordig overal gezongen “hollebolle Gijs” was vervolgens maar een kleine stap, want het vierlettergrepige “hollebolle” paste net als “schrokkerige” en “hongrige” prima in het metrum van het liedje.

Hollebolle gijs, intussen een gebruikelijke benaming voor een schrokop, gaat dus terug op een fictieve figuur uit een kinderliedje, niet op een historisch persoon.

Ultieme sukkel

Er zijn nog meer fictieve personages die aan de wieg hebben gestaan van een persoonstypering. De uitdrukking *stijve piet* is in 1628 gemunt door Willem Dirckszoon Hooft, die in dat jaar een klucht onder deze titel publiceerde. Van *een brave hendrik* is de bron *De brave Hendrik*, een opvoedkundig leesboekje voor jonge kinderen van N. Anslin, uit 1810. Het begint zo: “Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt als hij voorbij gaat? Vele menschen noemen hem de brave Hendrik, omdat hij zoo gehoorzaam is, en omdat hij zich zoo vriendelijk jegens ieder gedraagt.” In 1841 publiceerde Anslin een soortgelijk leesboekje voor meisjes, maar dat was minder succesvol, en de titel *De brave Maria* is dan ook geen gevleugelde naam geworden.

Jan salie gaat terug op de hoofdpersoon van *De klucht van Jan Saly* (1622) van – alweer – Willem Dirckszoon Hooft. Zijn hedendaagse bekendheid dankt Jan Salie aan *Jan, Jannetje en hun jongste kind* van E.J. Potgieter (1841), waarin Jan Salie als “patroon aller slaapmutsen” de lamdigheid van de Nederlanders personifieert. Potgieter is ook de bedenker van de samenstelling *jansaliegeest*. De naam is afgeleid van het kruid salie, waarvan saliemelk werd getrokken: een probaat slaapmiddel, en dus het drankje bij uitstek voor de ultieme Hollandse sukkel. <

Malle Pietje (gespeeld door Piet Ekel) in de jaren zestig in de tv-serie *Swiebertje*. Rechts: Swiebertje (Joop Doderer).

Foto: Harry Pot